

การศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุนิยามของพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาท

กับชาตรีของพุทธศาสนานิกายเถรวาท

พระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุตโต (สุพรรณ)

พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตนครราชสีมา

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมาย ๓ ประการ (๑) เพื่อศึกษาการบรรลุนิยามในพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการบรรลุนิยามชาตรีในพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาท (๓) เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของการบรรลุนิยามในพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาทและพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาทได้ศึกษาจาก เอกสารปฐมภูมิเถรวาท ได้แก่พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, และเอกสารปฐมภูมินิกายเถรวาท ได้แก่ ลังกาวดารสูตร สุตตเวฬุาลง คำนสอนของหลวงปู่ (ฉบับแปลโดยพุทธทาสภิกขุ) เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุนิยามในนิกายทั้งสองนี้เป็นหลักสำคัญ การศึกษาพบว่า

ศึกษาการบรรลุนิยามในพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาท พบว่าการบรรลุนิยาม หมายถึง การเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญา ศัพท์ทางพระพุทธานุศาสนาเรียกว่า ธรรมจักขุ ที่เกิดขึ้นเป็นความรู้ ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” กระบวนการบรรลุนิยาม มี ๔ ขั้นตอนคือ (๑) พระโสดาบัน (๒) พระสกทาคามี (๓) พระอนาคามี (๔) พระอรหันต์

การบรรลุนิยามชาตรีในพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาท พบว่า นิกายเถรวาทจะเป็นไปในลักษณะบรรลุนิยามแบบฉับพลันที่เรียกว่า ชาตรี ผู้ปฏิบัติอยู่ในสำนักอาจารย์ฝึกปฏิบัติตามแบบเถรวาท ในขณะที่ปฏิบัติ ปัญญาของผู้ นั้นจะถูกสั่งสมไปเรื่อยๆเหมือนการเป่าลูกโป่ง จนในที่สุดถึงขีดสุดของการสั่งสมปัญญา ปัญญาที่มีพลังมากจะสามารถทำลายอวิชชาลงได้ จนเกิดการรู้แจ้งขึ้นในขณะนั้นซึ่งเรียกว่าการบรรลุนิยามชาตรี

การศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุนิยามของพระพุทธานุศาสนานิกายเถรวาทกับชาตรีของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้พบความเหมือนกันและต่างกันเกี่ยวกับการบรรลุนิยามของทั้งสองนิกาย ดังต่อไปนี้

นิกายทั้งสองนั้นถึงแม้จะเกิดขึ้นมาเป็นต่างนิกาย แต่ดูเหมือนนิกายทั้งสองจะมีหลายอย่างที่เหมือนกัน คือ มีคัมภีร์หลักอันบรรลุนิยามอันเป็นหัวใจหลักของนิกายของตน เถรวาทมีพระไตรปิฎก เช่นมีลังกาวดารสูตร มีหลักธรรมและวิธีการในการนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุนิยามที่ชัดเจน เถรวาทมีโพธิปักขิยธรรม ส่วนนิกายเถรวาทมีหลักปฏิบัติเช่น ทั้งสองนิกายเป็นไปในลักษณะเคารพในคำสอนของอาจารย์ มีอาจารย์เป็นผู้คอยดูแลให้คำแนะนำในการปฏิบัติ ในด้านหลักการปฏิบัติ นิกายเถรวาทค่อนข้างจะคล้ายกันกับเถรวาท ที่มุ่งเน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิยามในชาติปัจจุบัน ซึ่งถือว่าแตกต่างจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยทั่วไปที่เน้นโพธิสัตว์บารมีธรรมเป็นหลัก

ด้านการบรรลุธรรม นิกายเซ็นจะเป็นไปในลักษณะบรรลุแบบฉับพลันซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการบรรลุธรรมแบบเซ็นที่เรียกว่า ซาโตริ แต่เถรวาทเป็นการบรรลุแบบเป็นไปตามลำดับ และมีชื่อเรียกตามลำดับขั้น เช่นการบรรลุโสดาบัน จนถึงบรรลุพระอรหันต์ ทั้งนี้ถึงจะเห็นเป็นความแตกต่างกัน แต่ยังมีข้อที่เหมือนกันอยู่ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า การบรรลุธรรมของทั้งสองนิกายเป็นผลมาจากการสั่งสมภูมิปัญญาจนกระทั่งมากพอที่จะกำจัดอวิชชาได้จนบรรลุธรรมในที่สุด ในส่วนภาวะทางปัญญาและภาวะทางจิตของผู้บรรลุธรรมของทั้งสองนิกาย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ต่างกัน เพราะจิตของผู้หมดกิเลสย่อมเป็นจิตที่บริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยปัญญา และความกรุณาเห็นใจผู้อื่น เป็นไปพร้อมเพื่อทำประโยชน์แก่สังคมโดยส่วนร่วม

Abstract

This thesis consisted of three objectives. They were to (1) study the enlightenment of Theravada Buddhism, (2) study the enlightenment of Satori in Mahayana Buddhism, Zen and (3) compare the similarity and difference about the enlightenment of Theravada Buddhism, and Zen Mahayana Buddhism. The data were studied from the first source of document from Tripitaka of Mahachulalongkornrajavidyalaya on B.E. 2539, from the first source of document from Longkavata sutta, Vai hlansuttra, Teaching of Haungpoe (translated by Buddhapikkhu) and the documents, and research related to the enlightenment from these two sects.

The results are as follows:

The enlightenment of Theravada Buddhism is found that the enlightenment refers to seeing through everything with wisdom. According to Buddhism words, it is called spiritual eyes. It is knowledge that whatever happening will always die. There are four processes of enlightenment: stream-enterer, one who is a once-returner, one who is a non-returner, and one who is an Arahant.

The enlightenment of Satori in Zen of Mahayana Buddhism is found that Zen a sharp enlightenment which is called "Zatori". Those who practice in the office of teachers will follow the practice of Zen. While practicing, the intelligence of performer will be accumulated as blowing the balloon. At the highest point of intelligence accumulation, the intelligence with power will be able to destroy ignorance leading to the enlightenment which is called Zatori.

There are both the similarity and difference about the enlightenment of Theravada Buddhism and The enlightenment of Satori in Zen of Mahayana Buddhism as follows: The similarity of both sects is that the main scripture contains the doctrine which is the heart of each sect., for example, Theravada Buddhism has Tripitaka.Zen has

Longkavatsutta with clear procedure for performer to achieve the enlightenment. Theravada has Bhothipakkahiyatham, but Zen has Zen practice. Both sects respect their teachers' instruction. In practice, Zen is similar to Theravada's beliefs which focuses on the enlightenment in this life. While Mahayana Buddhism focuses on Bhothisatta.

About the enlightenment, Zen will have a sudden enlightenment which is called Zatori. But, Theravada focuses on a step of enlightenment which is a difference from both sects. However, the researcher sees one point that the enlightenment from both sect is from accumulating the wisdom leading to the get rid of ignorance. According to the researcher, there is no difference between two sects about wisdom and mind state because the mind of those who are away from desire is pure with wisdom, kindness, and mercy for the benefits of the society as a whole.

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาถือกำเนิดมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลานานกว่า ๒,๕๐๐ ปี ถึงแม้จะมีหลักธรรมที่จดบันทึกไว้โดยละเอียดและมีผู้ปฏิบัติตามคำสอนอยู่ไม่ขาดโดยเฉพาะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งถือว่าเป็นนิกายที่ยึดถือคำสอนดั้งเดิมได้ดีที่สุดและปฏิบัติธรรมตามคำสอนที่เป็นพระพุทธพจน์เดิม แต่มีสิ่งหนึ่งที่ยังเป็นที่เกิดความสงสัยในหมู่พุทธบริษัทเถรวาทนั่นก็คือ การบรรลุธรรมเพราะเป็นสิ่งที่รู้ได้ยากในหมู่ของปุถุชนที่ไม่ใช่พระอรหันต์บุคคลเคยมีคำกล่าวกันว่า ปัจจุบันนี้ไม่มีพระอรหันต์แล้ว ในครั้งพุทธกาลเมื่อเกิดความสงสัยขึ้นพระพุทธเจ้าก็ทำหน้าที่แก้ความสงสัยเหล่านั้น^๑ เช่น มีภิกษุรูปหนึ่งได้พูดทำนองว่าตนบรรลุพระอรหันต์แล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ได้นำเรื่องขึ้นทูลพระพุทธองค์ให้ทรงตัดสิน^๒ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ทราบกันว่าการบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน (ปัจเจกต) ผู้ปฏิบัติเท่านั้นจึงรู้ได้

การบรรลุธรรมตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่า การบรรลุธรรมนั้นสิ่งสำคัญประการแรกคือ การศึกษาหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมโดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในวาระต่าง ๆ กัน เพื่อให้เหมาะกับจริตแต่ละบุคคล โพธิปักขิยธรรมประกอบด้วยสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ แต่ละหมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดไหน ในการปฏิบัติธรรมก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกันเปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมตามหมวดธรรมใดย่อมนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ ฉะนั้น

^๑ ธรรมปทภูฏกถายฉนฺโฐ ภาค, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย ๒๕๓๑), หน้า ๖๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

การปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมี ๒ วิธี คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐานถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการปฏิบัติถ้าผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถขจัดจิตของตนเข้าสู่วิปัสสนาญาณได้ การบรรลุธรรมผลจะไม่เกิดขึ้นเลย เมื่อทำวิปัสสนาญาณให้แจ้งได้แล้วการบรรลุธรรมผลจึงจะเกิดขึ้นซึ่งผลของการบรรลุธรรมนั้นมี ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล ซึ่งผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับสามารถกำจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆไปด้วย^๓

อนึ่งนิกายเซน หรือ ฌยาน เกิดจากความคิดที่ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ปรับปรุงความประพฤติปฏิบัติให้กลับคืนสู่สภาพเดิมอย่างในสมัยพุทธกาลได้รับการนิยมนับถืออย่างแพร่หลายในประเทศจีนและญี่ปุ่น นิกายเซนเคารพบูชาพระศากยมุนีพุทธเจ้าพร้อมทั้งปราชญ์ผู้ตั้งและผู้เป็นอาจารย์ต่อมาในสายนิกายของตน มีคำสอนว่า ทุกคนและทุกสิ่งมีธาตุแห่งพุทธะหรือพุทธภาวะแฝงอยู่ในตนแล้ว การที่จะบรรลุถึงโพธิจึงต้องอาศัยการเกิดญาณบรรลุแจ่มแจ้งฉับพลันขึ้นในตนเองด้วยวิธีการอย่างใดก็ได้ สุดแต่อาจารย์จะใช้ตามที่เหมาะสมเป็นการถ่ายทอดโพธิ์โดยตรง ไม่ต้องอาศัยคัมภีร์^๔

การตรัสรู้ธรรมตามแบบฉบับของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนิกายเซนมีศัพท์เฉพาะภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า “ซาโตริ” (satori) ดร.ซูสุกินักวิชาการด้านพระพุทธศาสนานิกายเซนคนสำคัญของญี่ปุ่นได้กล่าวถึงลักษณะของซาโตริพอสรุปเป็นข้อๆได้ดังนี้วิถีชีวิตของคนเราตามปกติจะเวียนว่ายไปตามจิตสำนึกแบบหนึ่ง ดร.ซูสุกิเรียกจิตสำนึกแบบที่ว่านี้ว่า จิตสำนึกแบบแบ่งแยกโลกออกเป็นสองส่วน (dualistic view) คนที่มองโลกด้วยทัศนะแบบนี้ย่อมเห็นว่าสรรพสิ่งในโลกนี้ คู่ที่ตรงกันข้ามกันเช่น มีความดี ความเลว มีความน่ารักน่าเกลียดเป็นต้นสรรพสิ่งที่เรามองผ่านจิตสำนึกแบบแบ่งแยกออกเป็นสองนั้นจะมีอยู่สองส่วนด้วยกันคือส่วนหนึ่งเราพอใจ อยากได้ อยากให้สิ่งเหล่านั้นมาเป็นของเราและเมื่อได้ครอบครองแล้วก็ไม่อยากให้สิ่งเหล่านั้นจากไป ไม่ต้องการให้เกิดกับตนและหากว่าเกิดแล้วก็อยากให้สิ่งเหล่านั้นหนีไปให้พ้นตัวเราสิ่งแรกนั้นเราอาจเรียกตามศัพท์พุทธศาสนาว่า โลกธรรมส่วนที่เป็นอริยธรรมณ์ สิ่งหลังคือโลกธรรมส่วนที่เป็นอนิยธรรมณ์ชีวิตถูกดูดดึงไปตามอำนาจของโลกธรรม

ดร.ซูสุกิ กล่าวว่า เมื่อเกิดซาโตริสิ่งที่จะเป็นผลตามมาก็คือการเปลี่ยนทัศนะที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ซาโตริคือจุดเปลี่ยนจากการมองสิ่งต่าง ๆ แบบแบ่งเป็นคู่ตรงกันข้ามมาเป็นมุมมองแบบไม่แบ่งแยกเช่นนั้น ดังนั้นหากมองตามทัศนะของท่านผู้นี้ เมื่อนายเขียวยังไม่บรรลุซาโตริ นายเขียวก็เหมือนคนทั่วไปที่มีชีวิตล่องลอยไปตามกระแสโลกธรรม บางครั้งเขาจะปลื้มปิติ บางครั้งเขาจะเศร้าเสียใจ เป็นเช่นนี้ลະเคล้ากันไปไม่รู้จบสิ้น ต่อเมื่อบรรลุซาโตริแล้วจะเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในชีวิตของเขา นายเขียวยังมีชีวิตเกี่ยวข้องกับลาภยศชื่อเสียงความเสื่อมลาภ เสื่อมเกียรติและความล้มเหลวอันอาจจะเกิดในชีวิตเหมือนคนทั้งหลาย แต่เขาจะไม่ปลื้มใจ พูใจจนหลงเมื่อได้ลาภ ยศ และเกียรติอย่างคนอื่น และเมื่อประสบ

^๓ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^๔ พระธรรมปิฎก(ประยูรธรรมาภรณ์), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

ความล้มเหลวเสื่อมเกียรติยศ และทรัพย์สิน เขาก็ไม่กังวลกลัวตกหลุมอย่างคนทั่วไปนี่คือความเปลี่ยนแปลงในชีวิตอันเป็นผลมาจากซาโตรี^๕

จากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะพบว่าทั้งนิกายเถรวาทและนิกายเซนทั้งสองต่างกันโดยความเป็นมา จุดกำเนิด วิธีการปฏิบัติ และการบรรลุธรรม แต่ที่เหมือนกันคือ จุดมุ่งหมายสูงสุด ได้แก่ พ้นจากอำนาจกิเลสบรรลุมรรณภาพแห่งความหลุดพ้น เถรวาทเรียกว่า อรหัตตผล เซนเรียกว่า ซาโตรี ในส่วนของเถรวาทเป็นที่ทราบกันว่า เป็นนิกายดั้งเดิมมาตั้งแต่เริ่มแรกหลังพุทธกาล มีระเบียบแบบแผนไม่ต่างจากสมัยพุทธกาล แต่นิกายเซน เป็นนิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาเถรวาท นิกายเซน จะต่างจากมหายานส่วนใหญ่ตรงที่ไม่เน้นพิธีทางศาสนา การกราบไหว้บนบานสานกล่าวอ้อนวอนพระโพธิสัตว์ เหมือนมหายานนิกายอื่น แต่มุ่งไปสู่ทางหลุดพ้นเช่นเดียวกับเถรวาท ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับซาโตรีของนิกายเซนทั้งในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญต่อเป้าหมายของการเรียนรู้และการยอมรับร่วมกันเป็นการบูรณาการทางการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้นอีกทั้งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อวงการการศึกษาให้เกิดเรียนรู้และเข้าใจยิ่งขึ้นและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการบรรลุซาโตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายเซน
๓. เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

และพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายเซน

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาและค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือเอกสารปฐมภูมินิกายเถรวาทได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และเอกสารปฐมภูมินิกายเซนได้แก่ ลังกาวดารสูตร สูตรเว่ยหล่างคำสอนของฮวงโป (ฉบับแปลโดยพุทธทาสภิกขุ)
๒. เอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือพุทธศาสนาเถรวาท, พุทธศาสนานิกายเซน การศึกษาเชิงวิเคราะห์, ภาวนาที่ปณี, คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี วิชารธรรมวิภาคและปฏิบัติ, คู่มือนักธรรมและธรรม

^๕ Inquirer, ศาสนา : การบรรลุธรรม (ตรัสรู้) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, แหล่งที่มา : [ออนไลน์], <http://topicstock.pantip.com/religious/topicstock/2009/08/Y8180859/Y8180859.html>, (๒๘/๐๘/๑๑).

ศึกษาชั้นโท วิชาธรรมวิภาค, หนังสือธรรมวิจารณ์ เล่ม ๓ ฉบับมาตรฐาน, ธรรมปัทมฎกกาแปล ภาค ๑-๘, หนังสือพุทธธรรมวิมุตติรัตนมาลี, อาณิสสวปีสสนากรรมฐาน, หนังสือสว่างอย่างเซน, มหาปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร วัชรสูตร เอกสารและสื่อต่างๆที่เกี่ยวข้อง

๓. วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้ค้นคว้า ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ
๔. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ
๕. เสนอผลงานวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

๔. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษา การศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระพุทธานุชาตกับชาตรีของ พุทธศาสนิกนิกายเซนสรุปความได้ดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่ง เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในพระพุทธานุชาต พบว่าการบรรลุธรรมในพระพุทธานุชาตเป็นการบรรลุธรรมที่เป็น ไปตามขั้นตามตอนตามความเบาบางของกิเลส การบรรลุธรรมสูงสุด คือ การสำเร็จเป็นพระอรหันต์ต้องสามารถกำจัดกิเลสที่มักคงอยู่ในสันดานที่เรียกว่าสังโยชน์ ๑๐ ประการได้ เมื่อบรรลุธรรมแล้ว ภาวะทางความคิด ภาวะทางปัญญา การดำเนินชีวิตและคุณสมบัติพิเศษต่างๆ เป็นผลของการบรรลุธรรมที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติมาตามหลักของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการอันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ รวมเป็น ๓๗ หลักโพธิปักขิยธรรมเป็นการรวมหัวข้อธรรมทั้งหมดโดยมิได้สนใจว่า หัวข้อธรรมซ้ำกันหรือเปล่า ซึ่งเป็นวิธีการนับที่นิยมกันอยู่ในการรวบรวมหัวข้อธรรมในพระไตรปิฎก จะสังเกตเห็นมากในอภิธรรมปิฎกที่นับจิตเป็นดวงๆ มากมาย โดยวิธีการนี้อาจทำให้เกิดการเข้าใจผิดได้ว่าการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมมีถึง ๓๗ ประการ แท้ที่จริงแล้วการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมเพียงแต่ปฏิบัติตามหมวดธรรมหมวดหนึ่งหมวดใด ก็เป็นการปฏิบัติที่ครอบคลุมหลักการปฏิบัติแล้ว เช่นถ้าใช้สติในการปฏิบัติก็ปฏิบัติแค่ ๔ ประการ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ถ้าปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ก็ปฏิบัติแค่ ๘ ประการ อยู่ที่ผู้ปฏิบัติจะถืออะไรเป็นหลักในการปฏิบัติเท่านั้น แต่มีข้อแม้ว่าเมื่อถือหลักใดต้องปฏิบัติให้ครบตามหลักนั้นๆ แม้ว่าแต่ละท่านที่บรรลุธรรมจะใช้หลักธรรมใดท่านที่บรรลุธรรมจะมีลักษณะการดำเนินชีวิต ทั้งด้านกิจการงานและความประพฤติส่วนตัว จะมุ่งประโยชน์ของพหุชนและคำนึงถึงความเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับชนรุ่นหลังซึ่งถือเป็นการบำเพ็ญปรัตนะหรือปรหิตปฏิบัติ สอดคล้องกับคุณธรรม คือ ความกรุณาที่เป็นแรงจูงใจ ส่วนท่านใดจะบรรลุธรรมช้าหรือเร็วก็ขึ้นอยู่กับบารมีธรรมที่ได้สั่งสมมา

วัตถุประสงค์ข้อที่สอง เพื่อศึกษาการบรรลุชาตรีในพระพุทธานุชาต พบว่าการบรรลุชาตรี ก็คือการบรรลุธรรมตามแบบของพระพุทธานุชาต อันเป็นไปตามขบวนการของการ

บรรลุลุทธิธรรม ทั้งที่เป็นวิธีการต่างๆ คือ ซาเซ็น (Zazen) ซันเซ็น (Sanzen) หรือวิธีการแห่งโกอัน และมีอนโด (Mondo) ล้วนแต่เป็นวิธีการให้เข้าถึงการบรรลุลุทธิธรรม อันเป็นการบรรลุแบบฉลับพลัน

ซาเซ็น หมายถึง การนั่งขัดสมาธิอย่างสงบและเพ่งสมาธิห้องปฏิบัติซาเซ็นต้องเจียบสงบ ก่อนปฏิบัติให้กินและดื่มเพียงพอประมาณ สวมเสื้อผ้าหลวมๆ นั่งบนหมอนในท่าสมาธิเพชรหรือสมาธิดอกบัว ท่าสมาธิเพชรให้วางมือบนขาซ้ายก่อน แล้ววางเท้าซ้ายบนขาขวา ท่าสมาธิดอกบัวให้วางเท้าซ้ายบนเท้าขวา วางมือขวาลงบนเท้าซ้าย แล้ววางฝ่ามือซ้ายที่หงายขึ้นบนฝ่ามือขวา โดยปลายนิ้วโป้งจรดกัน นั่งตัวตรง หูอยู่ในระดับเดียวกับไหล่ จมูกอยู่ตรงกับสะดือ ลิ้นแตะเพดานส่วนหน้าของปาก ฟันบนและฟันล่างจรดกัน ริมฝีปากบนสัมผัสริมฝีปากล่างควรเปิดตาอยู่ตลอดเวลา ทอดสายตาลงต่ำ หายใจเข้าออกลึก ๆ

การปฏิบัติซาเซ็นเป็นการเพ่งความรู้สึกนึกคิดไว้กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จนกระทั่งจิตสงบนิ่ง แน่วแน่ จิตที่สงบจะพร้อมกับการตระหนักรู้ในความเป็นจริงของสรรพสิ่งซึ่งไร้ภาวะแบ่งแยก สิ่งต่างๆ ที่เรารับรู้ นั้นถูกบิดเบือนจากความเป็นจริง และตัวการที่บิดเบือนความจริงนั้นก็คือความคิดของเราเอง เมื่อปฏิบัติซาเซ็น เราปล่อยความคิดนั้นให้ผ่านไปอย่างเข้าใจ ไม่ใช่กำจัดสิ่งลวงตาทั้งหลายเหล่านั้นทั้งนิกายโชโตและนิกายรินไซ ต่างให้ความสำคัญแก่ซาเซ็น แต่ต่างกันตรงที่ โชโตถือการปฏิบัติซาเซ็นเป็นสำคัญที่สุด ส่วนรินไซถือว่าซาเซ็นเป็นทางเพื่อให้บรรลุถึงการแก้ปัญหาคออัน ซาเซ็นจึงมีความสำคัญรองจากโกอัน

ซันเซ็น หรือ วิธีการแห่งโกอัน หมายถึง เอกสารข้อมูลที่รับรู้กันโดยทั่วไป (public document) ในปัจจุบัน ศัพท์นี้หมายถึงเรื่องราวของอาจารย์เซ็นในอดีต หรือบทสนทนาระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ใช้เป็นเครื่องมือทำลายวิธีคิดทางตรรกะ เพื่อที่จะช่วยนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความจริงแห่งเซ็น

โกอันเป็นปัญหาที่ยากจะหาคำตอบ และเป็นปัญหาที่ไม่มีคำตอบตายตัว เพราะอยู่นอกขอบเขตการใช้เหตุผลและการไต่ตรองตามกระบวนการทางปัญญา วิธีการแห่งโกอันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของนิกายรินไซ ผู้ปฏิบัติเข้าไปปรับปัญหาโกอันจากอาจารย์มาขบคิด แต่ทุกคนจะพยายามคิดค้นหาคำตอบด้วยการใช้ระบบเหตุผลพิจารณาปัญหานั้นๆ แล้วอาจจะลงความเห็นว่าเป็นปัญหาดังกล่าวไร้สาระ ต่อเมื่อผู้ขบคิดละทิ้งวิธีคิดทางตรรกะ คำตอบจึงจะปรากฏ

การแก้ปริศนาธรรมโกอันมักใช้เวลาานาน อาจารย์ผู้มีประสบการณ์จะรู้ว่าเมื่อใดที่ ศิษย์ของตนใกล้จะประสบสภาวะการรู้แจ้ง เมื่อนั้นอาจารย์จะช่วยศิษย์ให้ไปสู่การรู้แจ้งด้วยการกระทำที่ไม่คาดฝัน เช่น ฟาดด้วยไม้หรือร้องตะโกนออกมา ดังตัวอย่างของโกอันซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปเช่นเมื่อพระสังฆปริณายกองค์ที่หก (ท่านฮุยเหิง) ถูกถามโดยพระภิกษุเมียว (Myo) ว่าอะไรคือเซ็น ท่านย้อนถามว่า "อะไรคือใบหน้าดั้งเดิมของเธอก่อนที่จะเกิดมา"

ครั้งหนึ่ง ท่านฮะกุอิน (Hakuin) อาจารย์เซ็นชาวญี่ปุ่นบอกลูกศิษย์ผู้หนึ่งว่า “เธอคงเคยได้ยินเสียงตบมือของมือสองข้างมาแล้ว ลองแสดงเสียงตบมือของมือข้างเดียวให้ฉันฟังหน่อย”^๖

มีอนโต คือการถามและการตอบอย่างอย่างทันทีทันใด โดยไม่ใช้ระบบความคิดหรือเหตุผล ไตร่ตรองว่าเป็นคำตอบที่ดีหรือไม่ อาจารย์จะเป็นผู้ตั้งคำถามและพิจารณาคำตอบที่ลูกศิษย์ตอบในขณะนั้น

ตัวอย่างของวิธีการแบบมีอนโตครั้งหนึ่ง เมื่อท่านเฮียะกุโจ (Hyakujo) กำลังเดินอยู่กับอาจารย์บาโซ (Baso) มีท่านผู้หนึ่งบินผ่านมา “นั่นอะไร” อาจารย์บาโซถาม “ท่านป่า” ท่านเฮียะกุโจตอบทันที “พวกมันกำลังบินไปไหนกัน” อาจารย์บาโซถาม “พวกมันบินหนีไปแล้ว” ท่านเฮียะกุโจตอบอาจารย์บาโซจึงบิตจุมุกของ ท่านเฮียะกุโจอย่างแรง พร้อมกับกล่าวว่า “ช่างพูดออกมาได้ว่า พวกมันบินหนีไปกันแล้วทุกอย่างที่ท่านพวกนั้นอยู่ที่นี้มาตั้งแต่แรก” ท่านเฮียะกุโจเห็งโหลโทรมหลัง แล้วก็บรรลุชาโตริ^๗

วิธีการแบบมีอนโตนี้ช่วยจัดวิธีการใช้เหตุผล เพราะเหตุผลไม่ได้ไปถึงข้อเท็จจริงในขณะนั้นๆ จิตที่รับรู้โลกฉับพลัน ตรงไปตรงมา ไม่ผ่านมานของการใช้เหตุผล ย่อมจะไม่ถูกอวิชชาเข้ามาครอบงำทำให้พุทธภาวะอันเป็นธรรมชาติเดิมแท้ปรากฏออกมาได้

ท่านที่บรรลุชาโตริจะมีลักษณะการดำเนินชีวิต ทั้งด้านกิจการงาน และความประพฤติส่วนตัวมุ่งประโยชน์ของพหุชน และคำนึงถึงความเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับชนรุ่นหลัง ซึ่งเป็นการบำเพ็ญปรัตถะ หรือปรหิตปฏิบัติ เพราะเข้าถึงพุทธภาวะ เปลี่ยนจากปุถุชนเป็นพุทธะตามความหมายของการบรรลุชาโตริ

วัตถุประสงค์ข้อที่สาม เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาหายนิกายเซน พบว่าการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นจะเป็นไปตามลำดับขีดความสามารถแต่ละท่านว่าจะละกิเลสโดยเฉพาะสังโยชน์ได้มากน้อยแค่ไหน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบารมีธรรมที่สั่งสมมา ทั้งความบากบั่นความพยายามของผู้ปฏิบัติเอง เมื่อผู้ปฏิบัติเพียรพยายามตามหลักโพธิปักขิยธรรมแล้ว จิตของผู้ปฏิบัติจะโน้มเข้าไปเพื่อการตรัสรู้เท่านั้น กิเลสจะค่อยลดลง และจะบรรลุมรรคผลตามจำนวนของสังโยชน์กิเลสที่ถูกขจัดไปตามลำดับ จนกิเลสหมดสิ้นไปทำลายอวิชชาได้ในที่สุด จึงจะบรรลุความเป็นอรหันต์ ส่วนการบรรลุชาโตริในพุทธศาสนานิกายเซ็นนั้นจะเป็นไปในลักษณะฉับพลันขึ้นอยู่กับ การสั่งสมอบรมปฏิบัติตามหลักปฏิบัติเช่นในความดูแลของผู้เป็นอาจารย์ อาจารย์แต่ละท่านจะเลือกสรรวิธีการให้เหมาะสมกับศิษย์แต่ละคน เมื่อถึงความแก่กล้าขององค์ธรรมที่ผู้ปฏิบัติสั่งสมมา เหมือนการเติมเต็มของน้ำในภาชนะ เมื่อมีคนวางก้อนหินลงในภาชนะน้ำก็ย่อมทำให้น้ำล้นทันที การล้นของน้ำท่านก็เปรียบกับการบรรลุชาโตริ เมื่อองค์ธรรมของผู้ปฏิบัติถึงจุดสูงสุด ทันใดนั้นจิตก็จะหลุดพ้นจากอวิชชาบรรลุชาโตริ

^๖ D. T. Suzuki, *An Introduction to Zen Buddhism*, pp.105.

^๗ D. T. Suzuki. *Essays in Zen Buddhism, First Series*, (London : Rider & Company, 1973), p.240.

ทั้งนี้ นิกายทั้งสองนั้นถึงแม้จะเกิดขึ้นมาเป็นต่างนิกายแต่ดูเหมือนนิกายทั้งสองจะมีหลายอย่างที่เหมาะสมกัน คือ มีคัมภีร์หลักอันบรรจุกำสอนอันเป็นหัวใจหลักของนิกายของตน เถรวาทมีพระไตรปิฎก เช่นมีสังฆาวตารสูตรมีหลักธรรมและวิธีการในการนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุธรรมที่ชัดเจน เถรวาทมีโพธิปักขิยธรรม ส่วนนิกายเซ็นมีหลักปฏิบัติเช่นทั้งสองนิกายเป็นไปในลักษณะเคารพในคำสอนของอาจารย์มีอาจารย์เป็นผู้คอยดูแลให้คำแนะนำในการปฏิบัติ ในด้านหลักการปฏิบัตินิกายเซ็นค่อนข้างจะคล้ายกันกับเถรวาทที่มุ่งเน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมในชาติปัจจุบันซึ่งถือว่าแตกต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทโดยทั่วไปที่เน้นโพธิสัตว์บารมีธรรมเป็นหลัก

ในด้านการบรรลุธรรมนิกายเซ็นจะเป็นไปในลักษณะบรรลุแบบฉับพลันซึ่งเป็นเอกลักษณ์การบรรลุธรรมของเซ็นที่เรียกว่า ซาโตริ แต่เถรวาทเป็นการบรรลุแบบเป็นไปตามลำดับและมีชื่อเรียกตามลำดับขั้น เช่นบรรลุโสดาบันจนถึงบรรลุพระอรหันต์ ถึงจะเห็นเป็นความแตกต่างกันแต่ยังมีข้อที่เหมือนกันอยู่ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการบรรลุธรรมของทั้งสองนิกายเป็นผลมาจากการสั่งสมภูมิปัญญาจนกระทั่งมากพอที่จะกำจัดอวิชชาได้จนบรรลุธรรมในที่สุด ในข้อนี้ในนิกายเถรวาทผู้ปฏิบัติค่อยๆบรรลุธรรมไปตามลำดับ ในขณะที่บรรลุธรรมกิเลสจะถูกกำจัดจากหายไปในทะเลเอียดปัญญาจะค่อยถูกสั่งสมขึ้นจนถึงขั้นเต็มเปี่ยมที่เรียกว่าญาณซึ่งเป็นญาณที่สามารถจัดกิเลสออกจนหมดญาณนี้เรียกว่าอัสวัคยะญาณทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติอยู่ในสำนักอาจารย์ฝึกปฏิบัติตามแบบเซ็น ในขณะที่ปฏิบัติปัญญาจะถูกสั่งสมไปเรื่อยๆเหมือนการเป่าลูกโป่ง จนในที่สุดถึงขีดสุดของการสั่งสมปัญญา ปัญญาที่มีพลังมากจะสามารถทำลายอวิชชาลงได้แต่ในลักษณะของเซ็นนี้จะไปในลักษณะการโหลงหรือสว่างวาบของความรู้แจ้งซึ่งเกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติเจอเหตุการณ์บางอย่างเข้ามากระทบจนเกิดการรู้แจ้งขึ้นในขณะนั้นซึ่งเรียกว่าการบรรลุซาโตริ

๕. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผู้วิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับซาโตริของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายเซ็น ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาวิจัยเจาะลึกประเด็นต่างๆที่สามารถต่อยอดงานวิจัยครั้งนี้ให้กว้างออกไปอีก เช่น การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมเพื่อการบรรลุธรรมของทั้งสองนิกายหรือการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของนิกายปลีกย่อย ในนิกายนิกายหลัก ทั้งของเถรวาทและมหายาน เพื่อให้เป็นปทัฏฐานแนวทางแห่งการขยายงานวิจัยเรื่องอื่น ๆ สืบไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย- บาลี

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

คณะอนุกรรมการฝ่ายผลิตเอกสารวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ดำรงวิชาการ.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อนุพุทธประวัติและศาสนพิธี. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.